

СТАБИЛИЗИРАНЕ НА ИНФЛАЦИЯТА В ПОЛША ЕДНА ГОДИНА ПО-КЪСНО

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Основният проблем, разглеждан в статията, се отнася до теоретичните и практическите проблеми на стабилизацията в посткомунистическите икономики, в частност до полския опит, тъй като стабилизация от този тип се различава от класическата стабилизационна политика¹ поне в два главни аспекта.

Първо, в посткомунистическите икономики проблемът е не само в стабилизиране на ценовата инфлация на ниско, поддавашо се на контрол равнище, но също — и дори на първо място — елиминиране на дефицитите. С други думи, целта на стабилизацията е да се формира механизъм от цени, който с възможно най-ниския процент на тяхното нарастване ще помогне да се насяти пазарът.

Второ, стабилизацията трябва да бъде схващана в по-широкия контекст на трансформацията на системата от планирана, бюрократично администрирана към пазарна икономика. В този смисъл стабилизацията е едно от предварителните условия и в същото време механизъм на пазарноориентирания преход, докато трансформацията на системата е с приоритетно значение.

Полският опит от 1989—1990 г. и перспективите, които откриват неговите резултати, трябва да бъдат изследвани, тъй като те имат значение не само за Полша. Процесът на интензивно развитие на инфлацията и опитите за борба с нея са може би най-впечатляващият, но не и единственият аспект от някои по-общи тенденции, появяващи се в посткомунистическия свят.

Емпиричният анализ и някои теоретични обобщения в тази статия ще бъдат фокусирани по-специално върху характера и източниците на полската инфлация в периода, непосредствено предшестващ стабилизационните мерки от 1990 г., предпоставките и целите на тези мерки, както и оценката на тяхната реализация. Това е от особено значение, тъй като оценките за икономическата политика, направени върху този анализ, е трудно да бъдат правилно оценени. Много други страни — от Съветския съюз до Китай, от Естония до Албания — са изправени пред избор, подобен на полските дилеми от 1989—1990 г. От една страна, те се намират на различни стадии от развитието на инфлационните процеси и съответно на опитите за овладяването им, от друга страна, те са в различна ситуация по отношение на стъпките и посоката на пазарния преход, но независимо от това полският опит би могъл да бъде много поучителен за тези страни.

¹ Bruno, M., B. Di Tella, R. Dornbusch and S. Fisher. Inflation Stabilisation. The Experience of Israel, Argentina, Brazil, Bolivia and Mexico. Cambridge, Mass. and London, 1988.

2. ИНФЛАЦИЯТА ОТ КРАЯ НА 80-те ГОДИНИ

В полската инфлация от края на 80-те години могат да се отделят няколко ясно изразени фази. След ускорението на темпа на нарастване на цените от периода 1980—1982 г. той се забави от стабилизацията през 1982 г. и продължи да пада до 1988 г. В същото време размерите на дефицита бяха слабо намалени. По-късно от 1986 г. до средата на 1989 г. имаше ново ускорение на темпа на ценовата инфлация. Той нарасна от по-малко от 15% през 1985 г. на 60% през първата половина на 1989 г. Нещо повече, този период беше забележителен не само с връщане към предишния висок темп на инфлация, но и с увеличение размерите на дефицитите, т. е. съществуващи дефицитен тип инфлация (*shortage inflation*).² Неговата същност се състои в това, че реформите в условията на социалистическата икономика с характерните за нея „меки бюджетни ограничения“³ (въпреки пазарноориентираните промени) и алтернативата или ценова инфлация, или дефицит е валидна само в краткосрочен аспект. В дългосрочен план и двата вида инфлация — ценовата (откритата) и потиснатата (под формата на непрестанно задълбочаващ се дефицит) — непрекъснато растат⁴ поради „меките“ и несъгласувани помежду им фискална, парична и политика на доходите.

Този дефицитен тип инфлация, т. е. едновременното ускорение и на скритата, и на откритата инфлация, не може да бъде преодолян без либерализация на цените, която, както е добре известно, е противопоказана на командния тип управление на икономиката. Оптиите за частична ценова либерализация, неподкрепени от други мерки, затягащи бюджетните ограничения за всички икономически агенти чрез приемлива фискална, монетарна и политика на доходите, водят в дългосрочна перспектива единствено до ускоряване на откритата инфлация и в никакъв случай не елиминират дефицитите. Нещо повече, възможността за специфична замяна между откритата и потиснатата инфлация става все по-малка. Точно това беше пътят, по който пое Полша от 1980 г. до средата на 1989 г. и който я доведе до крайно изтощение поради развитието на дефицитния тип инфлация. Въпреки все по-бързия темп на ценовата инфлация дефицитът не само не намаля, но и се разшири. Това беше резултат, както от по-бързото нарастване на доходите спрямо цените, така и от рецесията в материалната сфера, която започна да се развива след май 1989 г.

На този фон от август 1989 г. в Полша се разви преходът от галопираща инфлация, придружена с дефицит, към квазихиперинфлация. До стартирането на стабилизационната програма хиперинфлацията също беше придружена с дефицити, в резултат на което в Полша се разви за период от половин година дефицитен тип хиперинфлация. Тя беше резултат от частичното либерализиране на цените, по-точно на цените на хранителните стоки от август 1989 г. Огромният ръст на инфлацията беше следствие и на въвеждането на обща система за индексиране, наложена от Солидарност. По-късно, от август същата година, когато Солидарност взе властта, тази система беше модифицирана в известна степен, но промяната беше вече неспособна да спре хиперинфлацията.

Тази кратковременна хиперинфлация имаше индуциран характер.⁵ В известна степен тя беше провокирана от макроикономическата политика, провеждана в особения период на фундаментални политически промени в Полша⁶ — от една страна, от политическата борба и, от друга, от убеждението, че при хиперинфлация ще бъде по-лесно да се извърши съществено понижение на равнището на реалната работна заплата и да се обезцени стойността на паричните баланси, предимно тези на населението. Ще

² Kolodko, G., W. McMahon. Stagflation and Shortageflation: A Comparative Approach. — Kyklos, V. 40, fasc. 2, 176-197.

³ Kogna i, J. Economics of Shortage. Amsterdam, 1980.

⁴ Kolodko, G. Economic Reforms and Inflation in Socialism: Determinants, Mutual Relationships and Prospects. — Comunist Economies, V. 1, 1989, No 2, 167-181.

⁵ Kolodko, G. Polish Hiperinflation and Stabilisation 1989-1990. — Economics of Planning, 1991, No 1.

⁶ Fisher, S., A. Selb. Issues in Socialist Economy Reform. Paper presented to the OECD conference on the Transition to a Market Economy in Central and Eastern Europe. Paris, November 28-30 1990.

добавим, че индуцираната квазихиперинфлация е резултат от убеждението, че тя е полесно преодолима, отколкото предшестващата я дефицитна инфлация. Освен това повече или по-малко свободният избор в полза на хиперинфлацията беше определен от приоритета на целите, пораждащи се при прехода към пазарна икономика, тъй като реализирането на тези цели изисква между другото почти пълно освобождаване на цените и значителна девалвация на валутата, а също и нарастване на лихвите по кредитите до тяхното реално ниво. При условията на такава значителна парична дестабилизация, каквато имаше в Полша, постигането на тези цели не беше възможно по друг начин освен чрез преминаване през фазата на хиперинфлацията.

3. ПАКЕТ ОТ СТАБИЛИЗАЦИОННИ МЕРКИ

Стабилизационният пакет беше конструиран така, че да индуцира процеси като:

1. Уравновесяване на търсенето и предлагането на стоковия пазар или по-точно формиране на механизъм за пазарно определяне на цените.
2. Редуциране на инфлационния процент до най-ниското възможно ниво.
3. Изравняване на баланса по текущите сметки на бюджета.

Като оставим някои технически детайли настани⁷, стабилизационната програма включва пет основни насоки на действие, а именно:

преустройство на данъчната система;
либерализация на цените, преструктуриране на тяхната система;
твърда парична политика;
контрол върху работната заплата;
унифициране на валутния курс и въвеждане на вътрешна конвертируемост на злотата.

С преустройството на данъчната система се целеше балансиране на бюджета. В годината, предшестваща стабилизацията, бюджетният дефицит възлезе на 6% от държавния баланс и 7,4% от общия баланс на правителството. Субсидиите представляваха около 1/3 от разходите на държавния бюджет. Предполагаше се, че в хода на елиминиране на държавния бюджет тяхното ниво трябва да се намали най-малко наполовина и делът им в редуцираните разходи да бъде около 1/5. Подобряването на състоянието на бюджета можеше да бъде благоприятствано и от по-добрата фискална дисциплина, а възможните временни дефицити трябваше да бъдат покрити или от ограниченията банкови кредити, или чрез сключване на заем на текущо формирания свободен пазар. Освен това беше планирано 2,5% от бюджетните постъпления да бъдат покрити чрез емисия на ценни книжа, които по-късно могат да бъдат конвертирани в дялове от приватизираните предприятия. Като резултат от всички тези мерки държавният бюджет трябваше да покаже незначителен дефицит, възлизаш на 0,2% от разходите, а общиният правителствен бюджет — превишение от около 1,6%.

Второто главно направление на стабилизационните мерки беше либерализацията на цените и ликвидирането на деформациите в тяхната система. Обратно на широко разпространеното мнение — по-специално, неоправданите разговори за полския Big Bang — обхватът на ценовата либерализация, извършвана в момента на въвеждане на стабилизационния пакет, беше много ограничен, тъй като мнозинството от цените вече бяха предварително освободени в хода на реформата от 80-те години, а също и цените на хранителните продукти от август 1989 г. В периода на изработване на подход към стабилизация ценовата система, разглеждана от гледна точка на контрола над цените, е посочена в табл. 1.

През 1990 г. свободните цени на стоките и услугите за крайно потребление съставляваха 82,6% от общата продажна стойност в тази категория. Цените на едро бяха освободени 89%, изкупните цени на аграрна продукция 100%.

⁷ Friedman, R., S. Wellisz, G. Kolodko. Stabilisation in Poland: A Progress Report, revised version of a paper presented for the conference on Exchange Rate Policies of Less Developed Market and Socialist Economies. Berlin, May, 10-12 1990.

Таблица 1

Ценова структура в Полша през 1989 г.

Група	Юли	Декември
1. Дял на контрактните (свободно договарянни) цени в общата сума на продажбите (%)		
Потребителски цени на стоки и услуги,	71	86
от които — храни	58	93
Държавни изкупни цени на аграрна продукция	30	41
Цени на едро	86	89
Суровини и компоненти	89	89
2. Дял на цените с лимитиран индекс на нарастване		
Потребителски цени на стоки и услуги	12,4	6,6
Цени на едро	24,7	21,0
3. Дял на цените, за чието увеличение е задължително предварително уведомяване		
Потребителски цени на стоки и услуги	23,6	21,4
Цени на едро	4,6	5,5
4. Дял на напълно свободните цени в общата стойност на продажбите		
Потребителски цени на стоки и услуги	35,0	58,0
Цени на едро	56,7	56,5

Източник. Отдел по цените към Министерството на финансите.

Източниците на огромния ценови бум, който се разви непосредствено след въвеждане на програмата, не бива да се търсят най-напред в ценовата либерализация, тий като тя беше ограничена, а в централизираното преструктуриране на цените и по-специално в административното увеличаване на цените на енергията и на въглищата (последната 7-кратно). Повишаването на цените целеше, от една страна, намаляване на субсидиите, които извънредно много притискаха бюджета и, от друга, промяна на ценовите съотношения чрез стъпаловидно относително повишаване на цените на горивата, главно на въглищата, играещи ключова роля за икономиката на Полша.

Третата главна насока на стабилизационните мерки трябваше да включи твърда парична политика чрез стриктен контрол над паричното предлагане и регулиране на неговия темп на растеж чрез употреба на реален положителен лихвен процент. Реалният отрицателен лихвен процент и по кредитите, и по депозитите, типичен за дефицитния тип инфлация, трябваше да бъде изместен от позитивен лихвен процент. След кратък период на т. нар. корективна инфлация, чийто процент се очакваше да въвлезе на 45% през януари (по отношение на средното ценово равнище от декември) и на 20% през февруари, лихвеният процент трябваше да превиши инфлационния процент през третия месец от реализацията на програмата. Твърдата парична политика беше насочена към постигането на няколко ефекта. Първо, радикално да понижи търсенето на кредити и като резултат — чрез ограничаване на ликвидността във всички икономически сектори — намаляване на търсенето и впосредствие намаляване на инфлацията. Второ, намерението беше да се принудят предприятията да намалят инвестиционното търсене, чиито диспропорции бяха един от хроничните източници на инфлация в предишния период. Трето, реалният позитивен лихвен процент трябваше перманентно да увеличава склонността към спестяване на домакинствата и да преодолее техните инфлационни очаквания. Единствено в тази среда, т. е. твърди бюджетни ограничения като резултат от рестриктивната фискална и парична политика, ценовата либерализация и преструктурирането на цените не е обречено да се изроди в хиперинфлация.

В четвъртото направление на програмата беше решено, че обратно на общата тенденция към либерализиране на цените, нарастването на номиналната работна заплата

ще бъде подложено на строг контрол. В Полша за разлика от стабилизационните програми в други страни — например югославската, осъществявана по същото време⁸, — работните заплати не бяха напълно замразени, но се прие механизъм, който осигури свързването на променливия ръст на фонд „Работна заплата“ в предприятиета с инфационния процент чрез официални фиксираны коефициенти. По месеци за първата половина на годината те бяха съответно 0,3; 0,2; 0,2; 0,2; 0,6 и 0,6. През юли този коефициент беше по изключение 1,0 и след това за останалите месеци от годината беше намален обратно на 0,6. Очевидно е, че при този начин на индексиране колкото по-висок е процентът на инфляцията, толкова по-голям е машабът на понижение на реалните работни заплати.

Накрая, петата главна задача на програмата за стабилизация, беше въвеждането на вътрешна конвертируемост на националната валута, паралелно с унифицирането на валутния курс. Беше предвидено предприятиета да бъдат задължени да продават на държавата своята валута, получена от експортни постъпления, а банките — да продават чужда валута на вносителите. Освен това покупко-продажбата на чужда валута за частни лица беше либерализирана още преди това (март 1989 г.). Валутната наличност се гарантираше чрез стабилизационен заем от 1 млрд. дол., получен от страните на ОИСР. Тази точка от стабилизационната програма изискваше девалвация на злотата. След постепенно девалвиране (от 1400 до 6000 злоти за един доллар) между септември и декември 1989 г. беше решено с началото на стабилизационната програма да се девалвира драстично националната валута почти наполовина — до 9500 злоти за доллар — по-ниско дори от курса на свободния пазар. Беше решено също валутният курс да бъде приет за единствен номинален регулатор, поддържащ цялостната стабилизационна програма.

Трябва да се добави, че бяха наложени много високи разходи на вноса под формата на мита, в по-голямата си част от порядъка на 20% и допълнително, под формата на т. нар. данък върху оборота, равен на 20% облагани върху горната основа (т. е. върху стойността на стоката, увеличена с митото). В резултат цената на 1 дол. по вноса беше често с 44% по-висока от стойността, получена от предприятиета за 1 дол. по износа. Така се целеше да се ограничи търсенето на чужда валута от предприятиета и по този начин да се укрепи стабилизацията на валутния курс, а впоследствие да се стабилизира инфляцията на по-ниско равнище.

4. ЦЕЛИ НА ПРОГРАМАТА

Стабилизационната програма, очертана по-горе, получи одобрението на Международния валутен фонд и нейните основни точки залегнаха в Писмото за намеренията. Тя имаше също и изричната поддръжка на населението, преди всичко в резултат на фундаменталните политически промени към демократизация, извършвани в Полша,

Тези два факта — международната поддръжка и отстъпчивостта на населението, доведоха до нереалистично формулиране на целите на програмата и, което е по-лошо, до общо преувеличаване на възможностите ѝ. Приемаше се, че инфляцията ще спадне до 1% месечно в средата на годината. В същото време се приемаше, че след 6 месечен период икономиката отново ще поеме пътя на растежа. И това трябваше да бъде достигнато с цената на 20% спадане на реалната работна заплата.

Що се отнася до тенденциите в материалната сфера, предвиждаше се спадане с 1% (!) в потреблението, с 3,1% в БВП и с 5% в промишленото производство в сравнение с 1989 г. Тази относително — за машабите на проекта — малка рецесия (след 1,5% намаляване на БВП предишната година) трябваше да бъде съпроводена с безработица, възлизаша на 400 хил. души, което представлява 2% от цялата работна сила на страната.

⁸ Coricelli, F., R. Rocha. Stabilisation Programs in Eastern Europe: A Comparative Analysis of the Polish and Yugoslav Programs of 1990, paper presented to the World Bank conference on Adjustment and Growth: Lessons for Eastern Europe. Pulstuk (Poland), October 4-5 1990.

За външната търговия се приемаше, че изпълнението на стабилизационната програма би довело до такова развитие на износа и вноса, при което ще се получи активен баланс от 0,5% млрд. рубли по първо и дефицит от около 0,8% млрд. дол. по второ направление.

Решено беше, че в началната фаза на реализация на програмата номиналният валутен курс от 9500 злоти за 1 доллар ще бъде запазен, което от гледна точка на очакваната инфляция беше известно надценяване на злотата.

5. РЕАЛИЗАЦИЯ

Ако трябва да приемем формално степента на изпълнение на по-горе поставените цели като единствен критерий за реализация на полската програма, би трябвало да потвърдим нейното пълно неизпълнение. Това се вижда ясно от сравненията, представени в табл. 2.

Таблица 2

Полска стабилизационна програма: цели и резултати

(%)

Показатели	Предвиждане	Резултати
Индекс на потребителските цени	20	100*
Промишлено производство	-5,0	-25,4**
Брутен национален продукт	-3,1	-18
Безработни	2,0	6,3
Външнотърговски баланс		
в млрд. долари	-0,8	+4,3
в млрд. рубли	+0,5	+4,2

*Във второто Писмо за намеренията до МВФ, одобрено през август, се предвиждаше средният месечен инфлационен индекс за октомври, ноември и декември 1990 г. да бъде съответно 1,5, 1,1 и 2,0%, т. е. около 20% годишно. Реалният процент на инфляцията за този период възлезе на почти 100% годишно (около 6% месечно.)

**Индексът се отнася за 11 месеца на 1990 г. и за обществения сектор, чийто дял в индустриталното производство достига до 90%.

Източник. Главно статистическо управление и изчисления на автора.

При това не само поставените цели не бяха достигнати, но каквото беше постигнато, се получи на много по-висока цена, отколкото това се предвиждаше в началото. Конкретно, понижаването на жизнения стандарт и намаляването на работната заплата беше в много по-голяма степен от първоначално обявеното от правителството, тъй като фактическата работна заплата се намали с 20% и реалните парични баланси спаднаха още повече. Породилата се ситуация трудно би могла да бъде оправдана, още по-малко да бъде социално приета, дори ако една от основните цели — понижаването на инфляцията до 1—1,5% средно месечно или 13—20% годишно — беше постигната.

Още по-важно е, че инфлационният ръст в края на 1990 и началото на 1991 г., когато той беше още по-висок, не може да се сравни с по-горе споменатата квазихиперинфляция поради индуцирания характер на последната.

Още по-недопустимо е сравнението на инфляцията за произволно избрани месеци с нейното най-високо равнище — освен всичко, изцяло провокирано — от януари 1990 г. (79,6% месечно). Струва си тук да се припомни, че през последните три месеца на 1989 г. инфляцията беше намаляваща, падайки от около 55% през октомври до 23 и 17% съответно през ноември и декември. Дали твърдението за провокирания характер на полската хиперинфляция е оправдано, може да се съди от сравнението на 100% инфляция

в резултат от прилагането на стабилизационните мерки и съществуващите го процеси, със 160% инфлация от първата половина на 1989 г. Дори само от тази съпоставка може да се види колко ниски са резултатите, получени от полския Big Bang, що се отнася до стабилизирането на икономиката.

Затова не е чудно, че в президентските избори от края на ноември 1990 г. — когато управляващият премиер-министр се кандидатира за президент и получи само 18% от гласовете, — полските избиратели дадоха отрицателна оценка на икономическата ситуация. Само пропадането на икономическата програма на неговия екип е причина да падне правителството на Мазовецки и да изгуби изгледите си за връщане на власт. Не е истина, че дестабилизацията, причинена от изборите, направи изпълнението на програмата невъзможно. Обратното — програмата допринесе за политическата дестабилизация, съпровождаща изборите. Това е изключително важна констатация, тъй като тя има същностно значение за правилната оценка на полския опит, за другите посткомунистически страни, които трябва да изминат подобна антиинфлационна и стабилизационна терапия.

6. ДИЛЕМАТА СТАБИЛИЗАЦИЯ ИЛИ ПРЕХОД КЪМ ПАЗАРНА ИКОНОМИКА

Оценката на резултатите от стабилизационната програма извън по-широкия контекст на трансформиране на системата в посока към създаване на пазарна икономика би била едностранична и доста опростена. Стабилизационната програма в Полша трябва да бъде разбирана в широкия аспект на комплексните процеси, насочени към пазарен переход. В действителност хипотезата е необходимо да бъде такава, че стабилизацията е подчинена на прехода, тъй като преходът е първата стратегическа цел, която трябва да бъде достигната дори с цената на пропадането на стабилизационната политика, вкл. и при задълбочаване на дестабилизацията.

Нещо повече, преходът в известна степен засилва дестабилизацията. Това е забележимо по-специално в посткомунистическите страни от Централна и Източна Европа, в които преди ускорението от прехода към пазарна икономика инфлационните процеси бяха относително слабо развити (Чехословакия, България, Румъния, Балтийските републики на СССР). Това е резултат от факта, че пазарният преход изисква освен другото и такива мерки на икономическата политика като ценова либерализация, редуциране на субсидиите, девалвация, значително нарастване на лихвения процент и др. Така че в началния период ориентацията към пазарна икономика по-скоро ускорява, отколкото забавя инфлационните процеси.

В Полша в момента на започване на стабилизационната програма процесите на преход към пазарноориентирана икономика бяха значително напреднали. Трябва да се има предвид, че през 1989 г. Полша беше вече в предния фронт на страните — тогава все още не посткомунистически, които се развиваха към пазарна икономика. Може да се допусне, че теоретично е възможно да бъде избрана друга стабилизационна политика, различна от сегашната, подобно на опита, предприет през 1982 г. Обаче намерението тогава беше това да бъде реформа на социалистическата икономика, без никакво изменение на нейните фундаментални принципи. Това беше опит за стабилизиране на инфлацията, при който държавата остава доминиращ агент в почти всички сфери, а полето на икономическата либерализация, вкл. и на ценовото либерализиране, остана ограничено.⁹

Стабилизацията от 1990 г. включи не само усилия за постигане на вътрешно и външно равновесие на икономиката, но също и за създаване на различен икономически механизъм. То се съпровожда от създаване на приемлива институционална среда за па-

⁹ Koldko, G. Reform, Stabilisation Policies, and Economic Adjustment in Poland. WIDER Working Papers, WP 51, World Institute for Development Economics Research of the United Nations University. Helsinki, 1989.

зара и употреба — особено във фискалната и паричната политика — на все по-вече инструменти на икономическата политика на пазарната икономика.

Така че, когато се разглежда полската стабилизационна програма в този аспект, негативната оценка от предишния раздел трябва да бъде преоценена. Истина е, че стабилизационната политика на първото следкомунистическо правителство доведе до най-дълбоката рецесия в следвоенна Полша, в същото време най-дълбока и в съвременна Европа, при това със стабилизиране на инфлацията на най-високото равнище в цяла Европа през 1990 г. Но е вярно също и това, че Полша е много по-близо — по отношение на институционалните промени и икономическата политика — от всяка друга посткомунистическа страна до пазарната икономика. Дотациите бяха забележимо подрязани, бюджетът е балансиран и неговият дефицит не може по закон да бъде монетизиран, цените в много голяма степен са либерализирани, въведена е вътрешна конвертируемост, приватизацията е задвижена, създадени са елементи на финансови пазари и пр.

Така възниква въпросът, неизбежна ли беше тази висока цена за достигнатите успехи в прехода към пазарна икономика, намерила израз в упадъка на материалната сфера и понижаването на жизнения стандарт на населението. Тази цена е наистина огромна и неподкрепените с никакви аргументи опити¹⁰ да бъде подценена тя не променят фактите; най-много да бъдат съзнателно представени в лъжлива светлина. Детайлният анализ показва, че огромната цена на трансформирането на институциите и на стабилизационната програма не беше неизбежна. Нейните размери можеха да бъдат много по-малки — и при това без влошаване, може би дори с подобряване на резултата от трансформацията на системата, — ако многобройните грешки, съдържащи се в стабилизационния пакет, бяха избягнати и ако неговите цели не бяха очевидно прекомерни.¹¹

7. ОТВЪД РАЗУМНИТЕ ГРАНИЦИ

Една от основните погрешни постановки, залегнали в стабилизационния пакет, беше очакването на бърз положителен отговор в предлагането на част от производствения сектор. Предприятията се държаха — и до голяма степен това поведение продължава и сега — по-различно, отколкото би трявало при пазарни условия.¹² Реакцията в предлагането беше много слаба, предприятията отговориха на шоковото съкращаване на търсенето вместо с подобряване на своята ефективност с максимизиране на цените — което в момент на радикален отказ от икономиката на дефицита също е ограничено от пречките пред ефективното търсене, — а също така и с абсолютно намаляване на производството. Освен това налице е времеви лаг в преструктурирането на заетостта, тя намалява много по-бавно от съкращаването на производството — при 25% намаление на производството от държавния и кооперативния сектор тя намаля само с 10% през 1990 г.

Погрешна беше представата по отношение на материалната сфера, че производството ще расте автоматично от само себе си, без пречки от страна на макроикономическата политика. Няколкото опита за държавно вмешателство бяха доста закъснели и лошо съгласувани, тъй като посткомунистическите икономики не са още пазарни икономики, но не са вече и централно-планови. Има период на известен „системен вакуум“, в който познатите фискални парични инструменти донякъде функционират, но по-различно, отколкото в развитите пазарни икономики. Проблемът се състои не само в употребата на приемливи инструменти на икономическата политика, а също и в своевременното им

¹⁰ Sachs, J., A. Temog. Not Necessarily a Quake, For Poland.— International Herald Tribune, November 30 1990, p. 8.

¹¹ Rosati, D. The Sequencing of Reforms and Policy Measures in the Transition from Central Planning to Market: The Polish Experience, paper presented to the OECD conference on The Transition to a Market Economy in Central and Eastern Europe. Paris, November 28-30 1990.

¹² Jorgenson, E., A. Gelb, I. Singh. The Behavior of Polish Firms after the "Big Bang"; Findings From a Field Trip, paper presented to the OECD conference on The Transition to a Market Economy in Central and Eastern Europe. Paris, November 28-30 1990.

прилагане. Тези условия не бяха спазени в случая, тъй като, от една страна, програмата преминаваше отвъд разумните граници, а от друга, съществуваща неправилна реакция, причинена от прекомерното залагане на автоматичността във функционирането на някои механизми. С други думи, тук се появи една своеобразна „свръхлиберализация“ като реакция на свръхбюрократизацията от миналото.

По-горе споменатото преминаване на програмата отвъд разумните граници се отнася по-специално до изключително големия размер на намаляването на доходите на населението, както и до същественото ограничаване на наличните средства на предприятието, което беше резултат от слабата съгласуваност на монетарната политика. Приетият коефициент за индексиране на работната заплата, допускащ нейния фонд да нараства само с 0,2 от ръста на цените, доведе до драстично спадане на търсенето от страна на домакинствата и впоследствие — до спад в продажбите и производството, предизвикан от недостига на платежоспособно търсене.

Реалното понижение за първите два месеца на програмата беше повече от два пъти, в същото време стабилизационният ефект можеше да бъде достигнат чрез много по-малко намаление — от порядъка на 20% — на реалната работна заплата.

Нещо още по-важно, механизъмът за контрол на темпа на растеж на номиналната работна заплата е конструиран така, че неизползваният лимит за допустимия ѝ ръст (надвишавайки този лимит, предприятието е длъжно да заплати рестриктивна такса от 200 до 500% в зависимост от размера на преразхода на лимита) може да бъде ползван през следващите месеци. И това се правеше, особено през втората половина на годината (табл. 3). Това е неудачен механизъм. В началния период тази възможност имаше рецесивно действие (чрез редуцирането на ефективното търсене и после на продажбите и производството). В следващия етап тя имаше главно инфлационно действие, тъй като ускорението на ръста на работната заплата не води до автоматично увеличаване на растежа, а на първо време до инфлационен процес. Това стана практически забележимо през септември 1990 г. Така статистическите индекси на промените в работната заплата не могат да се осреднят, тъй като рязкото падане в началото на годината не може да бъде неутрализирано чрез рязко нарастване през втората половина на годината, защото първият процес предизвиква рецесия, която вторият не е в състояние да компенсира.

Прехвърлянето на неизплатени до позволения лимит работни заплати за следващите месеци, както и драстичното увеличение на лихвения процент през януари 1990 г.

Таблица 3

Нормативен и действителен ръст на работната заплата в пет основни сектора на националната икономика

	По месеци за 1990 г.											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	
1. Коефициенти за корекция	0,3	0,2	0,2	0,2	0,6	0,6	1,0	0,6	0,6	0,6	0,6	
2. Ръст на цените (%)												
проектиран	45,0	23,0	6,0	6,0	2,5	3,0	6,5	3,0	4,5	4,0	3,0	
действителен	78,6	23,9	4,7	8,1	5,0	3,4	3,6	1,8	4,6	5,7	4,9	
3. Действителен ръст на работните заплати (%)	4,6	5,5	1,2	1,2	1,5	1,8	5,5	1,8	2,7	2,4	1,8	
4. Нормативен ръст на работните заплати (%)												
при проектиран ръст на цените	13,5	4,6	1,2	1,2	1,5	1,8	5,5	1,8	2,7	2,4	1,8	
при действителен ръст на цените	23,6	4,0	0,9	1,6	3,0	2,0	3,6	1,1	2,8	3,4	2,9	

Източник. Собствени изчисления на основата на данни от Държавно статистическо управление (GUS).

и неговото сърханение на рестриктивно високо равнище до края на фувруари, почти провокира колапс в материалното производство. Именно през тези два месеца се разви огромната рецесия — от поръдъка на 30% — и оттогава икономиката се намира в това състояние. В същото време експлозията на т. нар. корективна инфлация се разви главно през първата половина на януари 1990 г. Следователно високият лихвен процент е упражнявал дотогава по-скоро рецесивно, отколкото антиинфлационно влияние, тъй като неговото реално отрицателно ниво за депозитите не допринесе за предоляване на инфлационните очаквания на населението. Административното регулиране на месечния цикъл на лихвения процент — освен всичко друго, имашо много малко общо с реалния цикъл на икономическите и финансовите процеси — не беше достатъчно гъвкаво. Приемлива промяна в политиката на лихвения процент беше направена едва през ноември 1990 г. Лихвите по депозитите на домакинствата нараснаха, въпреки че са още отрицателни в реално изражение. Това увеличение се отнася главно за средносрочните депозити (3—6 месеца), но в условията на стабилизацията това са дълги периоди. Промяната обаче беше направена късно, защото сега нарастват и инфлацията, и лихвеният процент, и инфлационните очаквания. Увеличенията на лихвените проценти на централната и търговските банки само потвърдиха и допълнително усилиха инфлационните очаквания в обществото. В такава ситуация повишаването на лихвения процент до реално положително равнище може да породи обратен ефект на ускорение вместо забавяне на инфлацията. Обаче, ако лихвеният процент по депозитите беше поставен на едно реално високо равнище на 7-ата или 8-ата седмица от началото на стабилизационната програма, това би могло да преодолее все още извънредно силните инфлационни очаквания. Все още то можеше да се направи през третия или петия месец на реализация на реформата, но през ноември-декември 1990 г. това беше правилна крачка в погрешно избран момент, т. е. неефективна крачка.

Третият главен аспект, в който програмата прехвърли приемливите граници, беше размерът на девалвацията. Официалният курс на валутата беше понижен много, дори под нивото на пазарния (паралелния). Той трябваше да изпредвари т. нар. корективна инфлация, което наистина се осъществи, въпреки че размерът на инфлацията беше много по-висок от очаквания поради отрицателната обратна връзка между размера на девалвацията и причиненото от тази девалвация ускорение на инфлацията. Независимо от това този валутен курс беше поддържан през цялата година (първоначално се предвиждаше само три месеца). От друга страна, такава голяма девалвация на курса на валутата — с едновременно наложени добавъчни такси върху вноса — беше допълнителен импулс, стимулиращ корективната инфлация и рецесията. За последната импулсът се състоеше в чиста редукция на вноса, довела до още по-сериозно понижаване на производството.

Специфичен случай на преминаване на границите на допустимото се разви не в икономически, а в политически план. Фундаменталният политически пробив в Полша през 1989 г., който доведе на власт Солидарност, имаше като резултат широката обществена подкрепа на новото правителство. Този факт, както и коренната промяна в отношението на Запада към Полша, позволи да се приеме изключително трудна и социално болезнена икономическа програма, вкл. и в нейните стабилизационни аспекти. Обаче представата за широка обществена поддръжка, а тя беше утвърждавана при всяка проверка на общественото мнение, внуши на част от политиците, че границите на общественото търпение са доста широки и че е приемлив дори още по-далечен „удар“ под формата на шокова стабилизационна програма. Докато в предишните периоди стабилизационните мерки не отиваха достатъчно далече, този път беше злоупотребено с общественото доверие и рестрикционите чрез паричната, фискалната и политиката на доходите отидаха много зад допустимите граници на полученото обществено одобрение. Най-неприятно в тази констатация е, че политическа ситуация от този тип е невероятно да се повтори в обозримо бъдеще. Преексплоатирането на обществената поддръжка беше фундаментална политическа грешка, която направи невъзможна ефективността на прилаганите стабилизационни усилия. Това е една невъзвратима загуба.

8. ШОКОВА ТЕРАПИЯ ИЛИ ПЛАВЕН ПРЕХОД

Има много аргументи за превъзходството на шоковата терапия пред постепенния преход. Дорнбуш и Фишер¹³ подчертават, че шоковата терапия е единствената, която може да спечели необходимото доверие. След началния шок — в дълбоката си същност извънредно болезнен за населението — има възможност да се получи внушителен ефект в борбата с инфляцията. В такъв случай шоковата терапия може да бъде ефективна, ако не последва твърде ранно отслабване на финансовите рестрикции. Например в Югославия след високата инфлация (64%) от декември 1989 г. последва нейното намаление до нула през второто тримесечие на 1990 г. Това беше впечатляващ ефект, който потвърди насочеността към използване на шокови мерки¹⁴. Но скоро след това се разви ново ускорение на инфляцията, което отне доверието в програмата.

В Полша програмата не успя практически да получи изцяло необходимото доверие, защото инфлационният процент не спадна — дори временно — до предсказаното от правителството равнище. След като той беше намален от 55% през октомври до по-малко от 18% през декември 1989 г., той подскочи отново до 80% през януари и до 23% през февруари 1990 г.

Последва стабилизация на инфлационно равнище, няколко пъти по-високо, отколкото обявеното от правителството, и поради това очаквано от населението. От тези факти бяха направени неверни изводи и реализацията на програмата с нейните погрешни предпоставки продължи с убеждението, че преодоляването на инфляцията е въпрос само на време при тези институционални, структурни и политически условия. Така шоковата терапия не успя.

Това обаче не доказва превъзходството на постепенния преход. Трябва ясно да се подчертава, че пред лицето на такова неравновесие, каквото имахме в Полша през 1989 година, шоковата терапия беше единствено оправдана. Грешката не е в употребата на метода — това в никакъв случай не беше грешка, — а в неправилната реализация на методологично правилния шоков подход. Уникалният шанс беше проигран.

Друг план на дилемата шокова терапия или плавен преход се проявява в необходимостта да се откроят три аспекта на проявление на икономическите процеси въобще и в частност на тези, породени от прехода към пазарна икономика. Тези аспекти са: стабилизация, трансформация и преструктуриране. От тази гледна точка шоковата терапия е единствено приложима за първия аспект — стабилизацията. При особено остръ инфлационен процес тя често е най-оправдана, както е в полския случай, докато по отношение на трансформирането на системата, т. е. институционалната промяна на системата — въпреки че също е необходим възможно най-бърз прогрес, — шоковият метод е неприложим (с едно изключение, наричано някога ГДР).

Нищо подобно на полски Big Bang не е налице в областта на изменението на системата. Процесът на трансформиране в тази област беше обект на очевидно ускоряване в рамките на общия процес на промените, развиващ се в целия посткомунистически свят, и дори беше обратна връзка на тези промени. Но тук ние нямаме работа с шоков подход, а с постепенност, естествена за този случай, макар че трансформацията сама по себе си е от революционен характер. Правилната последователност на вземаните мерки има ключово значение в процеса на институционални промени.¹⁵

В още по-голяма степен шоковата политика е извън всяко съмнение в аспекта на структурните промени, тъй като те по самата си природа изискват по-дълъг времеви период. На този фон трябва да се направи изводът, че доста широко разпространените разговори за полски Big Bang са преувеличени, тъй като те могат да се отнасят най-мно-

¹³ Dornbush, R., S. Fisher. Macroeconomics, fifth edition. New York, 1990.

¹⁴ Kolodko G., D. Gotz-Kozierkiewich, E. Skrzewska-Pazrak. Hiperinflation and Stabilisation in Postsocialist. — Economies, Dordrecht, 1990.

¹⁵ Nuti, D. Crisis, Reform and Stabilisation in Central and Eastern Europe: Prospects and Western Response. — In: Fitoussi J. P. (ed.) Eastern Europe: The Transition, Paris, 1990 (под печат).

го до стабилизацията, но не и до цялостното институционално и структурно пазарно преустройство на икономиката, защото последното е дълготраен, постепенно развиващ се процес с извънредно сложно протичане.

9. ОТ ДЕФИЦИТЕН КЪМ ДЕПРЕСИВЕН ТИП ИНФЛАЦИЯ

Обществеността в посткомунистическите страни, еволюиращи към пазарна икономика, смята — и доста често е убеждавана в това и от политиците, — че относително скоро ще бъде изградена икономика от пазарен тип.

Такива илюзии се подхранват също от пренасянето на моделите на развитите пазарни икономики върху почвата на дестабилизираните посткомунистически икономики, обхванати от дълбока криза. Но в тези случаи моделите са неприложими. Подценяването на възможността за дълъг, обиколен път към пазара е резултат и от недостатъчните знания за реалностите и спецификите на тези икономики у част от западните експерти, и от недостига на въображение и отговорност при поставянето на целите и очертаване, то на перспективите.

От друга страна, такова въображение не липсва на Д. М. Нути, който преди много години отбеляза: „Ако Полша беше капиталистическа страна в подобна криза, щеше да задейства болезнен, но напълно автоматизиран ответен механизъм и ответни мерки на икономическата политика. Щеше да има хиперинфлация, девалвация на валутата, драстично орязване на обществените разходи, дефлационно данъчно облагане, дефицит на пари, нарастване на лихвения процент, дезинвестиране, банкроти и затваряне на производства и няколко милиона безработни. Доста външни кредитори бяха получили много малко или въобще нищо, следвайки финансовия колапс на своите дължници; доста от оставащите дългове към голям брой чужденци биха били компенсирани с финансови активи (акции, облигации), земя, строежи и заводи. Ново външно финансиране би било възможно само за дебитори, ползвавщи се с голямо доверие. Безработицата би принудила профсъюзите да задържат реалните работни заплати и да осигурят трудовата дисциплина. Спадането на темпа на реалната работна заплата и подемащото се производство биха повишили в края на краищата експорта и насырчили инвестициите, привличайки външен капитал. За около 10 г. икономиката би излязла от кризата¹⁶.“

Тази гледна точка е формулирана на основата на наблюдение върху кризата от 1981—1982 г., но изглежда напълно съответстваща на още по-голямата криза от 1989—1990 г. Само че в последния случай полската икономика е вече по-близо до капиталистическата, отколкото когато и да било през целия следвоенен период. Затова е разбираемо, че тя реагира по начин, подобен на описание от Нути преди 9 години, заприличвайки сега все повече на пазарните икономики от Латинска Америка, отколкото на тези от западноевропейски тип.¹⁷

Така че очакванията за бърза стабилизация не са оправдани и по-специално — невъзможни за бързата трансформация на системата и бързите институционални и структурни промени.¹⁸ Въпреки всичко това обаче въпросът за пътя на прехода от една система към друга, който е важен за много посткомунистически страни, остава без отговор. Полският пример показва невъзможността за директен преход от криза, типична за държавнорегулираната социалистическа икономика — намираща своето пълно изражение в дефицитен тип инфлация — към уравновесена капиталистическа икономика без изпадане в криза. Пътят е много по-криволичещ, дълъг и усложен, тъй като води от дефицитен тип инфлация към здрава пазарна икономика само в далечна перспектива, минавайки преди това през стагфлация и дори през депресивен тип инфлация. Не е въз-

¹⁶ Nuti, D. The Polish Crisis: Economic Factors and Constraints — In: Drawnowski, J. (ed) Crisis in East European Economy. The Spread of Polish Disease, London and Canberra. New York, 1982.

¹⁷ Kolodko, G. Un futuro giapponese o un destino argentino per la Polonia? — L'Opinione, October 21-30, 1990.

¹⁸ Koguci, J. The Road to a Free Economy. Shifting from a Socialist System. The Example of Hungary. New York and London, 1990.

можно да се приеме пътят на радикална трансформация на икономиката в пазарна при относително добре функционираща социалистическа икономика. Ситуацията, първо, трябва да се влоши, т. е. да се дестабилизира до такава степен, при която няма да бъде възможно преодоляване на кризата без фундаментална институционална трансформация. Защото само след нея и населението, и неговият управляващ елит ще бъдат готови за незабавни реформи.

Но еднакво невъзможен е и директният переход от криза и дефицитен тип инфляция към неинфлационна и растваща пазарна икономика. По този път инфляцията ще продължи да съществува, придружавана обаче не от дефицити, а от рецесия и безработица. Техните пропорции ще зависят от много обстоятелства, от които част са специфични за вакуума в системата на посткомунистическите икономики. Мнозинството от тези обстоятелства обаче са добре познатите симптоми на недоразвитата пазарна икономика.

Инфлационният процент спада и дефицитите се елиминират — макар и ненапълно и невинаги, — но в същото време се проявява и безработица. Ако тези процеси са придвижени и от рецесия или дори депресия, ще има переход от патология, характерна за командната икономика (*shortageflation*), към патология, типична за пазарната икономика (*slumpflation*). Изглежда, че в периода на переход към пазарна икономика е невъзможно да се избегне този тежък път. Но размерът на кризисните симптоми, които се срещат по този път, е функция, на първо място, от възприетата политика за стабилизация, за трансформация на системата и за структурни промени. В полския случай на переход към пазарна икономика грешките на тази политика доведоха от особено интензивна дефицитна инфляция до изключително голяма депресивна инфляция. Както показвахме, тя не беше неизбежна, ако стабилизационните мерки не бяха прекалени.

10. ПЕРСПЕКТИВИ

Когато се говори за перспективите, отново възниква въпросът за времевия хоризонт. За дълъг период — оценяван на много години, — няма причини относително оптимистичните прогнози да не се създнат. Но в кратък срок е трудно да се очаква прогрес в макроикономическата стабилизация. Отправната точка, а тя е резултат от досега водената политика, е много неблагоприятна. Дефицитната инфляция беше заместена от депресивна, при това с много висок процент както на инфляцията, така и на депресията. Дileмата инфляция или дефицит беше заместена с dileмата инфляция или депресия. Поради споменатия по-горе времеви лаг при адаптирането на размера на намаляващата застост към размера на съкратеното производство безработицата ще продължи да нараства през следващия период, дори ако икономиката веднъж си възвърне растежа.

Има и много свидетелства, че ускорението на неговата инфляция през последните 3 месеца на 1990 г. и началото на 1991 г. няма да има преходен характер, ако не се въведе нов комплекс от стабилизационни мерки.

Освен това не бива да се пренебрегва обратното външно влияние, на първо място — ценовата инфляция, провокирана от промените в бизнесните принципи на отношенията между посткомунистическите страни, започнала през 1991 г., а също така и на ръста на цените на енергоносителите, в частност на петрола. Трябва да се добави, че последният фактор беше вече преодолян в някаква степен през 1990 г. Обаче несигурната зона е още значителна и в голяма степен зависима от промените в международните отношения. Някои от тях можеше (и трябваше) да бъдат предвидени — преминаването от проводни рубли към американски долари и произтичащите от това проинфлационни и прорецесивни ефекти, други, като петролния шок от конфликта в Средния Изток, направиха ситуацията непредсказуема.

Но има и обратна връзка между вътрешната политическа ситуация, от една страна, и стабилизацията и прехода, от друга. Трудно може да се очаква тази ситуация да бъде толкова благоприятна и в бъдеще, колкото беше в началния период на реализация на програмата. Освен това успешните опити за стабилизация — доколкото тяхната необ-

ходимост е извън всяко съмнение — могат да станат все по-трудни. Полският опит в осъществяването на стабилизационната политика може в частност да бъде полезен за другите посткомунистически страни. Те ще бъдат изправени — или вече са изправени — пред много такива въпроси, каквито Полша се мъчи да решава, добре или зле. Поради това, че т. нар. полски експеримент има много висока социална цена, би било добре, ако уроците, извлечени от него, бъдат използвани колкото е възможно по-широко от другите страни.

Превод Пламен Чипев

Приета за печат на 14. II. 1991 г.